

УДК 37.015.3: 159.922

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.25>

Т. М. Яблонська

доктор психологічних наук, професор,
доцент кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Н. М. Булатевич

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

А. А. Мамбетова

аспірант кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБРАЗИ ІДЕАЛЬНИХ БАТЬКІВ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА УЯВЛЕНЬ ПРО БАТЬКІВСТВО В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена вивченню образів ідеального батька та ідеальної матері як складових уявлень про батьківство в юнацькому віці. На основі сучасних досліджень проаналізовано сутність та процес формування батьківства, зокрема формування образів ідеальних батьків. Важливу роль у формуванні уявлень батьківство відіграють соціокультурні фактори. Образи-ідеали батька та матері включають найбільш значущі риси епохи, культурного середовища. У низці робіт підкреслюється, що культура зумовлює вплив інших чинників на батьківство в цілому та формування уявлень про нього. Формування уявлень про батьківство розглядається як цілісний процес, включений у процес формування зрілої особистості, що починається зі сприймання власної дитячо-батьківської взаємодії, розкривається в процесі реалізації власної батьківської ролі та триває впродовж всього життя людини. Важливою складовою частиною формування батьківства є образи ідеальних батька та матері, що вибудовуються в юнацькому віці і можуть розглядатися як комплекс установок на батьківство. Представлено результати емпіричного вивчення образів ідеального батька та ідеальної матері в юнаків української та кримськотатарської національності. Емпіричне дослідження специфіки уявлень про батьківство виявило значущі відмінності в образах ідеальних батька та матері як усередині кожної вибірки, так і між ними. Уявлено, що юнаки кримської національності уявляють ідеального батька як більш домінуючого та агресивного, в той час як для українців більш домінуючою та менш дружелюбною є мати, а батько виявляє риси підпорядкованості та альтруїзму. На основі порівняння ідеальних образів батьків у досліджуваних вибірках зроблено висновок про зумовленість уявлень етнокультурними особливостями моделей сімейного функціонування і батьківства. Отримані дані створюють підґрунтя для подальших досліджень уявлень про батьківство із залученням ширшого культурного контексту та включенням до вибірки представників як чоловічої, так і жіночої статі. Результати досліджень можуть бути корисними в контексті впровадження програм психологічного супроводу молоді в підготовці до батьківства.

Ключові слова: онтогенез батьківства, уявлення про батьків, образ ідеального батька, образ ідеальної матері, міжкультурні відмінності.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічних суспільних перетворень сім'я переживає зміни, які деякі вчені називають кризою сім'ї, інші – її трансформацією [1, с. 3]. Особливо відчутними такі трансформаційні процеси є в сучасному українському суспільстві, обтяженому складною соціально-політичною та економічною ситуацією. У першу чергу, наслідки цієї ситуації відчуває звичайна родина, в якій порушуються сімейні стосунки та система виховання. Ці зміни торкаються різних сторін функціонування сім'ї, зокрема сфери батьківства, про що свідчить зростання фактів деві-

антного батьківства, виникнення такого явища, як сирітство при живих батьках тощо.

З іншого боку, більшість європейських країн, у тому числі й Україна, характеризуються демографічною кризою, що пов'язана зі зміною суспільних уявлень, насамперед уявлень молоді про сім'ю, наслідком чого є, зокрема, більш пізній вступ до шлюбу, поширеність альтернативних його форм, орієнтація на малодітність, відкладання народження дитини. Тож вивчення уявлень молоді про сім'ю і батьківство дозволить конкретизувати їх особливості та чинники, що допоможе

в розробленні психоедукаційних та психокорекційних програм.

Мета статті. Метою дослідження стало вивчення образів ідеального батька та ідеальної матері в юнаків української і кримськотатарської національності та виокремлення етнонаціональної специфіки.

Виклад основного матеріалу. У формуванні батьківства можна умовно виділити два великі етапи. *Перший етап* охоплює весь період індивідуального розвитку особистості до того часу, поки чоловік або жінка не стануть батьками. Наступний етап розвитку батьківства починається з народженням дитини і триває решту життя людини. На думку Г.Г. Філіпової, становлення батьківства починається з моменту народження дитини у її взаємодії з власними батьками, продовжується в дошкільному дитинстві засобами сюжетно-рольових ігор типу «сім'я», «доньки-матері», в молодшому шкільному віці через інтерес та взаємодію з реальними малюками (наприклад, сіблінгами). Підлітковий та ранній юнацький вік є своєрідним «латентним» періодом, коли інтереси зосереджені навколо спілкування з однолітками, перших романтичних стосунків [2, с. 153]. У цей час батьківство існує на «теоретичному» рівні, являючи собою образно сконструйований зміст, який виник на основі попереднього досвіду і містить в собі емоції, пов'язані з вихованням дітей, образи своєї батьківської поведінки з дітьми, планування виховного процесу тощо [3, с. 54]. Тим не менше, юнацький вік є важливим етапом формування батьківства. У цей час відбувається інтеграція всіх елементів самосвідомості, формується ідентичність, система ціннісних орієнтацій, а самосвідомість молодої людини спрямована на усвідомлення життєвого шляху. Особливо інтенсивно в юнаків формується система ідеалів. Значущими ідеалами в юнацькому віці стають образи ідеального батька та матері, які С.Ю. Дев'ятих пропонує розглядати як комплекс установок на батьківство. На його думку, саме ці образи можуть визначити майбутнє «обличчя» батьківства [4, с. 11].

На думку Р.В. Овчарової, уявлення про батьківство зумовлюються системою чинників: особливостями особистості (індивідуальний рівень), цінностями та стратегіями виховання в батьківській родині (рівень сім'ї), а також суспільними та культурними впливами (рівень суспільства) [3, с. 54]. Батьківство виконує функцію трансляції культурних цінностей, які склалися в суспільстві, від одного покоління до іншого, виступаючи механізмом збереження культурного досвіду етнокультурної групи, суспільства в цілому. Дослідницею було виявлено, що в уявленнях молоді ідеальні батьки уявляються впевненими в собі, налаштованими на співробітництво з дитиною, гнучкими, такими, що вміють проявити співпереживання, заспокоїти

дитину та в разі необхідності пожертвувати собою заради неї [3, с. 59].

У роботі Т.В. Павлової розглядається процес формування уявлень особистості про батьківство, який має низку стадій та завершується появою зрілої батьківської ідентичності. В уявленнях про батьківство авторка виокремлює чотири компоненти: *когнітивний* (образ дитини, образ себе як батька, батьківська роль), *емоційний* (емоційний контакт з дитиною), *регуляторно-вольовий* (локус контролю, відповідальність) та *ціннісно-смісловий*. Дослідниця описала три типи уявлень про батьківство: інфантильний, перехідний та зрілий, кожному з яких притаманні низка особливостей. Так, *інфантильному* типу уявлень притаманні ідеалізовані образи дитини та батьків, соціальна орієнтованість вимог до дитини, яка поєднується з емоційною дистанційованістю від неї. За так званого «*перехідного*» типу уявлень про батьківство спостерігається акцент на авторитеті батьків, концентрація на стосунках з дитиною та низька задоволеність життям у батьків. «*Зрілий*» тип уявлень – це уявлення про співробітництво дитини та батьків, оптимальний емоційний контакт між батьками та дитиною, відчуття самореалізації від батьківства [5, с. 6].

Важливу роль у формуванні уявлень батьківство відіграють соціокультурні фактори. Образи-ідеали батька та матері включають найбільш значущі риси епохи, культурного середовища. У низці робіт підкреслюється, що культура зумовлює вплив інших чинників на батьківство в цілому та формування уявлень про нього [2, с. 7; 3, с. 30; 6, с. 195;].

Процеси міжетнічної взаємодії, які інтенсифікувалися в сучасному світі в цілому та в Україні зокрема, призводять до високого ступеня інтеграції та значних культурних взаємовпливів. Серед різних етнічних груп, які проживають на території нашої держави, своєю культурною своєрідністю вирізняються кримські татари, які прагнуть зберегти свою культуру і традиції, зокрема у сфері сімейної взаємодії та батьківства [7, с. 88].

Із метою емпіричного вивчення образів ідеального батька та ідеальної матері застосовувалась методика Т. Лірі, яку було модифіковано відповідно до завдань дослідження. Зокрема, в інструкції досліджуваним пропонувалося оцінити ідеального батька та ідеальну матір, що дало можливість скласти їх узагальнений портрет. Із метою статистичного оброблення даних застосовувались описові статистики та t-критерій Ст'юдента. Вибірка складалася з 60 осіб: 30 юнаків української та 30 юнаків кримськотатарської національності віком від 17 до 24 років.

У результаті аналізу даних на основі описових статистик охарактеризовано узагальнений образ ідеального батька в уявленнях юнаків – пред-

ставників кримськотатарської національності. Так, ідеальний батько, згідно з їхніми уявленнями, відзначається такими рисами: високою авторитарністю (середнє значення – 10 балів), помірною егоїстичністю (6,8 балів) та агресивністю (6,5 балів), водночас він має бути досить доброзичливим (8 балів), альтруїстичним (8 балів) та помірно підпорядкованим (5 балів), не бути підозріливим (2,75 бали) та залежним (4 бали).

Ідеальна матір в уявленнях цих досліджуваних виступає як високо авторитарна (9 балів), проте в той же час і високо доброзичлива (9 балів) та альтруїстична (11 балів). Залежність (7 балів), агресивність (6 балів) та підпорядкованість (5 балів) виражені на середньому рівні в образі ідеальної матері; вона не має бути егоїстичною (4 бали) і підозріливою (2 бали).

Обрахунок індексів домінування-підкорення та дружелюбності-агресивності з подальшим порівняльним аналізом дав результати, наведені у табл. 1.

Як видно з табл. 1, юнаки кримськотатарської національності уявляють ідеального батька значущо більш домінантним та агресивним порівняно з матір'ю, яка, хоч і має владу, має бути більш дружелюбною у стосунках.

Узагальнений образ ідеального батька в уявленнях юнаків української національності характеризується такими рисами: високою авторитарністю (10 балів) та високою альтруїстичністю

(10 балів), вираженою егоїстичністю (7,5 балів), помірною агресивністю (7 балів) і водночас із вираженою тенденцією до підпорядкування у стосунках (8 балів). Незалежність (4,5 балів) та підозріливість батька (4,5 балів) виражені на середньому рівні.

Ідеальна матір в уявленнях юнаків-українців є високо авторитарною (12,5 балів) і водночас високо доброзичливою (10,5 балів), альтруїстичною (10 балів), помірно агресивною (7,5 балів), егоїстичною (8 балів), схильною до підпорядкування (7,9 балів); характеризується низькою підозріливістю (3 бали) та залежністю (3 бали)

Обрахунок індексів домінування-підкорення та дружелюбності-агресивності з подальшим порівняльним аналізом дав результати, наведені у табл. 2.

Як видно з табл. 2, в уявленнях юних українців ідеальна мати є більш домінантною та дружелюбною, порівняно з батьком, який є більш агресивним, проте схильним до підкорення в міжособистісних, зокрема сімейних стосунках.

Порівнюючи уявлення про батька, можна констатувати, що в уявленнях українців ідеальний батько є значущо менш домінантним та менш дружелюбним порівно з ідеальним батьком в уявленнях юнаків кримськотатарської національності (табл. 3, рис. 1).

Порівняння уявлень про ідеальну матір показало, що в уявленнях українців мати є значущо

Таблиця 1

Порівняння образів ідеального батька та ідеальної матері в юнаків кримськотатарської національності

Ключові уявлення	Батьки	Середній показник	Значущість відмінностей за t-критерієм Сьюдента
Домінантність-підкорення	Батько	11,00	p < 0,01
	Мати	8,00	
Дружелюбність-агресивність	Батько	5,00	p < 0,01
	Мати	11,00	

Таблиця 2

Порівняння образів ідеального батька та ідеальної матері в юнаків української національності

Ключові уявлення	Батьки	Середній показник	Значущість відмінностей за t-критерієм Сьюдента
Домінантність-підкорення	Батько	8,00	p < 0,01
	Мати	13,00	
Дружелюбність-агресивність	Батько	3,00	p < 0,01
	Мати	6,00	

Таблиця 3

Порівняння образів ідеального батька в юнаків української і кримськотатарської національностей

Ключові уявлення	Батько	Середній показник	Значущість відмінностей за t-критерієм Сьюдента
Домінантність-підкорення	Кримці	11,00	p < 0,01
	Українці	8,00	
Дружелюбність-агресивність	Кримці	5,00	p < 0,01
	Українці	3,00	

більш доміантною та значущо менш дружелюбною порівно з матір'ю в уявленнях юнаків кримськотатарської національності (табл. 4, рис. 2).

Отже, виявлено значущі відмінності в образах ідеальних батька та матері як усередині кожної вибірки, так і під час порівняння відповідних образів між вибірками. Юнаки кримськотатарської національності уявляють ідеального батька як значущо більш доміантного та агресивного, в той час як для українців значущо більш доміантною та менш дружелюбною є мати, а образ ідеального батька включає виражені риси залежності. Дані результати свідчать про значущі етнокультурні відмінності в уявленнях про батьківство, які, у свою чергу, зумовлені етнокультурною специфікою моделей сімейного функціонування. Зокрема, це може свідчити про те, що модель сім'ї в кримськотатарській культурі є досить однозначною, патріархальною, де ролі розподілені компліментарно з домінуванням батька і водночас високим авторитетом матері, яка виступає також джерелом емоційної підтримки і турботи. Українська сім'я відповідно до образів ідеального батька і матері виглядає менш однозначною за структурою, мати відіграє в ній більш доміантну роль порівняно з батьком, хоч її образ є досить суперечливим, а батько виявляє риси

Рис. 1. Образ ідеального батька в уявленнях юнаків української та кримськотатарської національностей за методикою Т. Лірі

Рис. 2. Образ ідеальної матері в уявленнях юнаків української та кримськотатарської національностей за методикою Т. Лірі

залежності, яка поєднується з агресивністю. Це може свідчити про наявність в українській культурі різних моделей сімейного функціонування (патріархальної, егалітарної).

Таблиця 4

Порівняння образів ідеальної матері в юнаків української і кримськотатарської національностей

Складові образу	Ідеальна матір	Середній показник	Значущість відмінностей за t-критерієм Сьюдента
Доміантність	Кримці Українці	8,00 13,00	p < 0,01
Дружелюбність	Кримці Українці	11,00 6,00	p < 0,01

Отримані результати підтверджують положення про те, що батьківство є соціальним інститутом, який віддзеркалює історичний час, культуру, релігію. У юнацькому віці існує образ батьківства, яким у подальшому молоді люди будуть керуватися під час побудови власного стилю виховання та стосунків із дітьми. І «тканиною» цього образу можуть бути саме сімейні та культурні цінності, сценарії реалізації сімейного життя тощо [4, с. 11; 8, с. 317].

Емпірично виявлено, що образи ідеального батька та ідеальної матері серед юнаків української і кримськотатарської національності істотно відрізняються. Так, в уявленнях українців ідеальна матір є авторитарною та досить егоїстичною, поєднуючи ці традиційно «чоловічі» риси з доброзичливістю та високим альтруїзмом. Натомість ідеальний батько є менш домінантним, більш залежним, проте проявляє більше агресивності порівняно з матір'ю.

В уявленнях юнаків кримськотатарської національності ідеальний батько та ідеальна мати є авторитарними фігурами, проте домінуючим у стосунках є батько, а мати має демонструвати менше ознак домінування і більше прийняття та дружелюбності. Такі результати, на нашу думку, можуть бути віддзеркаленням насамперед культурно-історичних особливостей функціонування сім'ї і батьківства, що склалися в кримськотатарській культурі.

Порівняння уявлень про батька у групах юнаків, які представляють дві різні культури, свідчить про те, що в кримськотатарській культурі батько сприймається як більш домінантний, проте дружелюбна особа, в той час як для українців значущо більш домінантною та менш дружелюбною є мати.

Отримані результати кореспондуються з результатами дослідження Т.М. Яблонської про особливості уявлень та настановлень щодо сім'ї юнаків і дівчат української і кримськотатарської національності, яке виявило істотні розбіжності в досліджених вибірках. Із цих уявлень кримськотатарська сім'я постає як більш патріархальна (ієрархічно впорядкована, з виразним домінуванням чоловіка) і водночас менш конфліктна порівняно з українською сім'єю. Жінки у кримськотатарській сім'ї загалом приймають свою підвладну позицію, зосереджуючись на дітях, мають позитивний образ самих себе. В українській молоді виявлено суперечливість настановлень щодо сім'ї, подібний їх зміст, проте різну значущість для дівчат і хлопців, що відображає як гендерні стереотипи, так і етнокультурні особливості сімейних взаємин [9, с. 216].

Отримані нами результати частково перевертаються з роботою С.Ю. Дев'ятих, в якій досліджувались уявлення про батьківство серед російських юнаків та дівчат. Дослідник показав, що юнаки уявляють ідеальним батьком такого, хто прагне

бути більш авторитарним та раціональним у стосунках із дитиною. Натомість дівчата уявляють материнство як більш тісний емоційний контакт із дитиною. Юнаки, уявляючи себе як майбутніх батьків, віддають перевагу поведінці гендерно традиційній, патріархальній, тоді як дівчата вважають за доречне залучення до репертуару материнської поведінки традиційних «батьківських» патернів [4, с. 15].

Висновки і пропозиції. Аналіз досліджень феномену батьківства свідчить, що формування уявлень про батьківство – цілісний процес, включений у процес формування зрілої особистості. Він починається зі сприймання власної дитячо-батьківської взаємодії, розкривається в процесі реалізації власної батьківської ролі та триває все життя людини. Важливою складовою частиною формування батьківства є образи ідеальних батька та матері, що відбуваються в юнацькому віці і можуть розглядатися як комплекс установок на батьківство. Емпіричне дослідження специфіки уявлень про батьківство юнаків української та кримськотатарської національності виявило значущі відмінності в образах ідеальних батька та матері як усередині кожної вибірки, так і під час порівняння відповідних образів між вибірками. Юнаки кримськотатарської національності уявляють ідеального батька як значущо більш домінантного та агресивного, в той час як для українців значущо більш домінантною є мати, а батько виявляє риси залежності. Дані результати свідчать про значущі культурно зумовлені відмінності в уявленнях про батьківство, що віддзеркалюють реально існуючі в кожній культурі моделі сім'ї. Отримані дані створюють підґрунтя для подальших досліджень уявлень про батьківство із залученням ширшого культурного контексту та включенням до вибірки представників як чоловічої, так і жіночої статі. Результати досліджень можуть бути корисними в контексті впровадження програм психологічного супроводу молоді в підготовці до батьківства.

Література:

1. Дев'ятих С.Ю. Образы-идеалы матери и отца как обобщенная система установок на родительство в юношеском возрасте. *Вестник Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта*. 2004. № 1(31). С. 11–17.
2. Филиппова Г.Г. Психология материнства : уч. пос. Москва, 2002. 240 с.
3. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. Москва : Издательство Института Психотерапии, 2003. 319с.
4. Дев'ятих С.Ю. Семейные ценности и родительские ориентации юношей и девушек: анализ гендерных различий. Минск : РИВШ, 2007. 162 с.

5. Павлова Т.В. Психологические детерминанты формирования представлений личности о родительстве : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Москва, 2012. 21с.
6. Разина Н.В. Культурные основы представлений о материнстве. *Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование»*. 2012. № 15(95). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnye-osnovy-predstavleniy-o-materinstve-1> (дата звернення: 22.08.2019).
7. Мустафаева З.И. Духовно-нравственные основы воспитания детей в крымско-татарской семье средствами этно-педагогике. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III(23), Issue 46. P. 87–90.
8. Börkan B., Erkman F., Centered P. Effects of Parental Power Prestige and Acceptance on the Psychological Adjustment of Turkish Youth. *Cross-Cultural Research*. 2014. Vol. 48. No. 3. P. 316–325. doi: 10.1177 / 1069397114528467.
9. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: монографія. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. 444 с.

Yablonska T. M., Bulatevych N. M., Mambetova A. A. The images of ideal parents as a component of apprehensions of parenthood in the youth: ethnopsychological features

The article is devoted to the study of images of the ideal father and the ideal mother as constituent ideas of fatherhood at a young age. On the basis of modern researches the essence and process of formation of paternity are analyzed, in particular the formation of images of ideal parents. Sociocultural factors play an important role in the formation of ideas of fatherhood. Images of the ideals of the father and mother include the most significant features of the era, the cultural environment. In a number of papers it is emphasized that culture in general determines the influence of other factors on parenthood as a whole and the formation of ideas about it. Formation of ideas about paternity is regarded as a holistic process involved in the process of forming a mature personality, which begins with the perception of one's own parent-child interaction, is revealed in the process of realizing one's own parental role and lasts throughout one's life. An important component of paternity formation is the image of an ideal father and mother, who are developing at a young age and can be seen as a complex set of paternity settings. The results of the empirical study of images of the ideal father and the ideal mother in the youth of Ukrainian and Crimean Tatar nationals are presented. An empirical study of the specifics of fatherhood has revealed significant differences in the images of the ideal father and mother, both within and between each sample. It is revealed that youths of Crimean ethnicity represent the ideal father as more dominant and aggressive, while Ukrainians are more dominant and less friendly to the mother, and the father shows the features of subordination and altruism. On the basis of comparison of ideal images of parents in the studied samples, the conclusion is made about the conditionality of representations of ethnocultural features of models of family functioning and fatherhood. The findings provide a basis for further exploration of paternity concepts, involving a broader cultural context and including both male and female representatives. Research findings may be useful in the context of implementing programs for psychological support for young people in preparation for parenthood.

Key words: ontogenesis of parenthood, apprehensions of parents, image of the ideal father, image of the ideal mother, intercultural differences.